

UNIVERZITET U NIŠU
EKONOMSKI FAKULTET
Časopis „EKONOMSKE TEME”
Godina izlaza XLIX, br. 2, 2011, str. 263-279
Adresa: Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000 Niš
Tel: +381 18 528 624 Fax: +381 18 4523 268

UTICAJ RURALNE NEPOLJOPRIVREDNE EKONOMIJE NA SMANJENJE SIROMAŠTVA

Mr Miroslav Mirković*

Rezime: Ruralna nepoljoprivredna ekonomija poseduje značajan potencijal za smanjenje siromaštva ruralne populacije. U skladu sa tim, utvrđena su dva pravca diverzifikacije nepoljoprivrednih aktivnosti: demand-pull i distress-push. Termin demand-pull koristi se da bi opisao situaciju u kojoj zaposleni u poljoprivredi dolaze do unosnijih zaposlenja u ruralnom nepoljoprivrednom sektoru, dok termin distress-push opisuje situaciju u kojoj neadekvatni poljoprivredni prihodi i drugi negativni faktori “pritiskaju” radnike u slabije plaćeni nepoljoprivredni sektor. Pri tome, sa ekonomskog stanovišta, oba procesa imaju potencijal za smanjenje nivoa siromaštva. Postojeća struktura zaposlenosti i dohotka ruralne populacije ukazuje da u Srbiji dominira distress-push diverzifikacija kao odraz nepovoljnog ekonomskog okruženja i siromaštva. Iz navedenog razloga, neophodno je preduzeti niz stimulativnih mera i aktivnosti za poboljšanje sadašnjeg položaja i perspektive ruralnih područja u Srbiji.

Cljučne reči: diverzifikacija, demand-pull, distress-push, siromaštvo.

Uvod

Problem visokih stopa emigracije stanovništva iz ruralnih oblasti, usled nedostatka mogućnosti za zapošljavanje i niskog nivoa dohotka, može se u značajnoj meri rešiti podsticanjem novih delatnosti, van gazdinstva, u ruralnim oblastima. Diverzifikacija privredne delatnosti van gazdinstva bi omogućila stvaranje mogućnosti za zapošljavanje i rast bogatstva ciljnoj kategoriji ruralnog stanovništva, koja u suprotnom ne bi mogla da obezbedi ekonomsku održivost u poljoprivrednoj delatnosti.

---

* Novi Pazar; e-mail: mikinp@sezampro.rs
UDK 338.432.5:364.662, pregledni rad
Primljeno: 25.10.2010. Prihvaćeno: 26.05.2011.

U radu se ističe značaj podsticanja stvaranja novih mogućnosti za zapošljavanje kroz diverzifikaciju ruralne nepoljoprivredne ekonomije, sa ciljem smanjivanja stepena siromaštva i povećanja kvaliteta života u ruralnim sredinama. Pri tome, odabir delatnosti koje će biti podsticane u značajnoj meri zavisi od stepena inovativnosti lokalnih zajednica, obezbeđivanja dovoljnog dodatnog novčanog priliva, visine troškova alokacije radne snage iz poljoprivrede u ruralni nepoljoprivredni sektor itd.

Diverzifikacija ruralne nepoljoprivredne ekonomije

Nove strategije ruralnog razvoja fokusirane su na definisanje efikasnih mehanizama kojima bi se obezbedila koordinacija razvoja poljoprivrede i nepoljoprivrednih delatnosti u ruralnim područjima, u skladu sa principima održivog razvoja, a u cilju poboljšanja životnog standarda i kvaliteta života stanovništva (Bogdanov 2007, 23). Po pravilu, sve ove strategije podrazumevaju, u manjoj ili većoj meri, udaljavanje od poljoprivrede i proizvodnje hrane, kao osnovnih funkcija ruralnih područja i značajnije učešće ruralne nepoljoprivredne ekonomije (engl. *Rural Non-Farm Economy – RNFE*). *RNFE* se definiše kao skup ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima, isključujući aktivnosti u vezi sa proizvodnjom primarnih poljoprivrednih proizvoda (Lanjouw, Lanjouw 1997, 11).

U literaturi se najčešće spominju *demand-pull* i *distress-push* model diverzifikacije *RNFE* (Efstratoglou-Todoulou 1990, 407). Pri tome, proces alokacije radne snage iz poljoprivrede u *RNFE* se tumači setom faktora u zavisnosti od toga da li domaćinstva imaju pristup atraktivnijim, bolje plaćenim zaposlenjima (*demand-pull* proces) ili su primorani da se angažuju u slabije plaćenim nepoljoprivrednim poslovima kako bi nadomestili nedovoljne prihode domaćinstava (*distress-push* proces).

U okviru modela diverzifikacije *demand-pull* (privučen potrebom), napredniji delovi ruralne zajednice koriste nove razvojne mogućnosti i prilike koje im se ukazuju i uključuju se u njih. Ovakav model diverzifikacije je posledica dostupnosti povoljnijih marketinških ili tehničko-tehnoloških mogućnosti i rešenja, kojima se stvaraju preduslovi za povećanje produktivnosti rada i dohotka gazdinstva.

Model diverzifikacije *distress-push* (nemaštinom pritisnut) predstavlja situaciju u kojoj su siromašni slojevi ruralne zajednice primorani da traže zaposlenje van gazdinstva kao strategiju svog opstanka. Ovakav model diverzifikacije je karakterističan za ekonomsko okruženje u kojem postoji nesavršenost tržišnih mehanizama, visoka prikrivena nezaposlenost i gde je evidentno siromašenje domaćinstava. Pojedinci i domaćinstva prinuđeni su da se bave aktivnostima koje su često manje produktivne nego što je poljoprivredna proizvodnja, i posledica su potrebe da se smanji dalji pad dohotka.

Uticaj ruralne nepoljoprivredne ekonomije na smanjenje siromaštva

Regionalno posmatrano, *distress-push* diverzifikacija (nemaštinom pritisnuta) je dominantna u područjima koja se odlikuju jednom od sledećih osobina: geografska izolacija, nerazvijena fizička infrastruktura, nizak nivo ljudskog potencijala, nerazvijeno tržište, resursno siromašna područja, ugrožen prirodni ambijent, devastiran ekonomski sistem i poljoprivreda. Suprotno tome, *demand-pull* diverzifikacija (privučena potrebom) je moguća na prostoru gde su dostupne tehnološke inovacije (u vezi sa poljoprivredom ili drugim delatnostima), gde je dinamičniji transfer znanja i implementacija tehničkih inovacija, gde postoji razvijeno tržište ili snažna veza sa drugim tržištima van lokalne ekonomije.

Posmatrano unutar istog regiona (intraregionalno), *distress-push* diverzifikacija privlači domaćinstva koja su manje razvijena i imaju manji dohodak. Ova domaćinstva opredeljuju se za nepoljoprivredne aktivnosti koje su u proseku manje profitabilne, dok *demand-pull* diverzifikovane aktivnosti obično zahtevaju veća ulaganja i za njih se opredeljuju imućnija domaćinstva. Ključni faktori *distress-push* i *demand-pull* diverzifikacije predstavljeni su u tabeli 1.

Tabela 1. „Pritiskajući“ i „privlačeci“ (engl. *Push and Pull*) faktori diverzifikacije

„Pritiskajući“ (<i>push</i>) faktori	„Privlačeci“ (<i>pull</i>) faktori
<ul style="list-style-type: none"> • Rast populacije • Rastući nedostatak obradivog zemljišta i smanjena dostupnost kvalitetnog zemljišta • Smanjenje produktivnosti na gazdinstvu • Smanjenje prihoda gazdinstava • Nedostajuće tržište inputa • Uništavanje prirodnih resursa • Povremene krize i šokovi • Odsustvo finansijskog tržišta ili otežan pristup korisnicima	<ul style="list-style-type: none"> • Viši dohodak radne snage • Brži obrt kapitala • Niži nivo rizika u nepoljoprivrednim aktivnostima u odnosu na poljoprivredu • Zarada u cilju zadovoljenja potreba domaćinstava • Ekonomske mogućnosti povezane sa socijalnim prednostima ponuđene u urbanim centrima i van regiona • Težnja za urbanim životom, posebno mladih ljudi

Izvor: Davis, J., Pearce, D. (2001)

U tranzicionim ekonomijama nije uvek jednostavno ustanoviti da li su *demand-pull* ili *distress-push* faktori u službi pomeranja poljoprivredne ka nepoljoprivrednoj ekonomiji. Tako npr. Davis i Pearce (2001, 123), na osnovu svojih istraživanja, zaključuju da se u Rumuniji početkom tranzicionog perioda diverzifikacija aktivnosti ruralnog stanovništva odvijala prema *demand-pull* modelu. Međutim, Chirca i Tesliuc (1999, 7) navode da je motivacija većine

ruralnih domaćinstava Rumunije da se upuste u nepoljoprivrednu ekonomiju više iz potrebe nego iz prepoznavanja profita – što ukazuje na *distress-push* faktor. Najčešće, ova dva modela funkcionišu paralelno jedan sa drugim u okviru istog područja.

Prema literaturi o ekonomiji gazdinstava, izdvajaju se dva osnovna stuba diverzifikacije (Bogdanov 2007, 87):

- diverzifikacija dohotka, koja je karakteristična za period sticanja kapitala (fizičkog, ljudskog, socijalnog itd.) i vezuje se za relativno siromašnija domaćinstva;
- diverzifikacija aktivnosti, koja se obično pojavljuje u kasnijim fazama (kada se stekne odgovarajući obim kapitala) i za koju se opredeljuju domaćinstva koja već imaju akumulirane određene resurse.

Diverzifikacija dohotka je model za koji se opredeljuju domaćinstva čiji je osnovni motiv maksimizacija profita. Ova domaćinstva otuda biraju kao svoju strategiju razvoja maksimalno zapošljavanje svojih članova (nadnica, prekovremeni rad, specijalizacija ili diverzifikacija proizvodnje – zavisno od resursa kojima raspolažu). Diverzifikacijom dohotka domaćinstva stiču kapital i povećavaju svoje konkurentske prednosti. Akumulirani kapital (uštedeni novac, stečena znanja i veštine, fizički kapital, ostvareni socijalni i poslovni kontakti) domaćinstvima obezbeđuju preduslove za višu fazu diverzifikacije – diverzifikaciju aktivnosti.

Diverzifikacija aktivnosti je uzrokovana komparativnim prednostima članova domaćinstava sa izraženom inicijativom za diverzifikaciju. Domaćinstva čiji članovi imaju komparativne prednosti u odnosu na svoje okruženje (veći početni fizički ili finansijski kapital, veće obrazovanje, specifične veštine i sposobnosti, socijalni kapital itd.), nastoje da ove svoje prednosti iskoriste započinjanjem nove aktivnosti i novog oblika radnog angažovanja (započinjanje privatnog biznisa) ili podizanjem nivoa kvaliteta proizvoda i usluga koje trenutno pružaju.

Shema 1. predstavlja pokušaj da se sistematizuju različiti izvori dohotka ruralnih gazdinstava, po kojoj dohodak na gazdinstvu može proisteći kako iz osnovne poljoprivredne aktivnosti, tako i iz diverzifikacije delatnosti na gazdinstvu. Potencijalni izvori dohotka van gazdinstva se mogu svrstati u tri komponente: dohodak od nepoljoprivredne delatnosti, zaposlenje u poljoprivredi van gazdinstva i, konačno, treći izvor dohotka su penzije, dividende, kamate itd.. Iako je često ignorisan, ovaj izvor može biti veoma značajan u određenim slučajevima, a odluke u ovoj sferi mogu imati važan uticaj na vreme penzionisanja i intenzitet poljoprivredne proizvodnje.

Schema 1: Potencijalni izvor dohotka ruralnih gazdinstava

Izvor: Davis, J., Pearce, D. (2001)

Generalno postoji pozitivna korelacija između višeg nivoa dohotka ruralnih domaćinstava, većeg potencijala za diverzifikaciju dohotka (*RNFE*) i veće produktivnosti u poljoprivrednoj delatnosti. Nedavna istraživanja *RNFE* su takođe pokazala pozitivnu korelaciju između veće diverzifikacije nepoljoprivredne aktivnosti i brojnih kvalitativnih faktora, kao što su nivo obrazovanja, kvalitet i pristup infrastrukturi, kvalitet i organizacija službi, mogućnosti stvorene kroz lokalne, regionalne i nacionalne politike Vlade i pristup kreditima i finansijskim uslugama.

Model blagostanja *demand-pull* i *distress-push* alokacije radne snage

Sa ekonomskog stanovišta, bitno je znati kako *demand-pull* i *distress-push* procesi utiču na nivo siromaštva ruralnog stanovništva. Buchenrieder i Mollers [6, str. 4] prezentuju teorijski model blagostanja koji demonstrira da oba procesa imaju potencijal za smanjenje nivoa siromaštva.

Proces alokacije radne snage iz sektora poljoprivrede u ruralnu nepoljoprivrednu ekonomiju (*RNFE*) ilustruje grafikon 1. Ovo pomeranje, gore opisano *demand-pull* i *distress-push* procesima, korisno je kako za radnike koji će potencijalno biti uključeni u ovaj proces, tako i za ekonomiju kao celinu. Pri tome, u *RNFE* sektoru odvijaju se dva procesa:

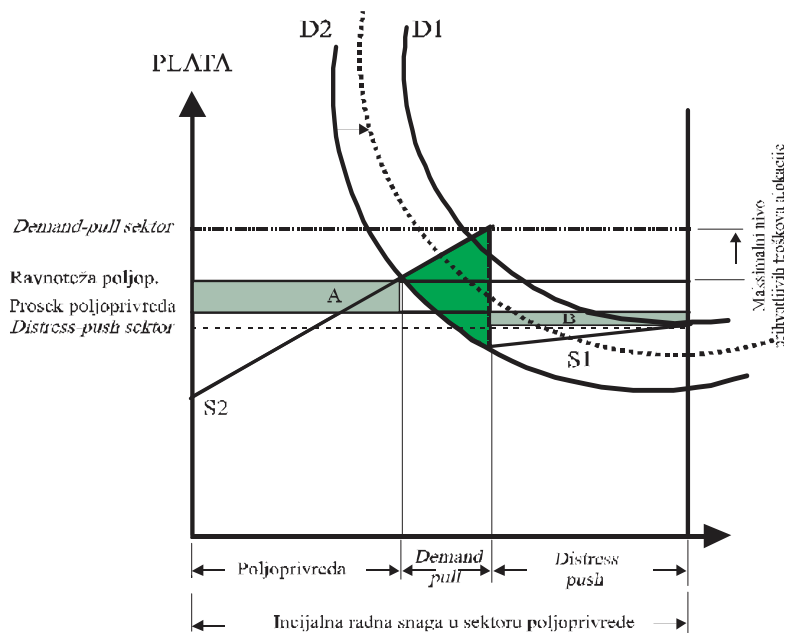
1. alokacija radne snage pod dejstvom *demand-pull* faktora, motivisana platom koja je viša od prosečne plate u poljoprivredi, i

2. *distress-push* alokacija radne snage koju karakteriše plata koja je niža od prosečne plate u poljoprivredi.

Treba imati na umu da je tržište radne snage u poljoprivredi u većini zemalja u tranziciji nesavršeno, tj. postoji visoka stopa prikrivene nezaposlenosti. Iz ovog razloga, radnici mogu napustiti poljoprivredu, a da se to u značajnoj meri ne odrazi na pad proizvodnje i prihoda poljoprivrednih domaćinstava. Stoga, prihod kreiran u *RNFE* od strane radnika koji su napustili poljoprivredu, doprinosi uvećavanju ukupnog prihoda ruralnih domaćinstava.

Na X-osi prikazana je radna snaga u poljoprivredi i potencijal za alokaciju u *demand-pull* i *distress-push* sektor. Na ordinati su predstavljeni fiksni nivoi plata u *demand-pull* i *distress-push* sektoru, kao i plata u poljoprivredi, za koju se polazi od pretpostavke da je promenljiva veličina. Prosečna plata u poljoprivredi je ispod nivoa ravnotežne, sve dokle god su potencijalni stvaraoci dohotka zaposleni na poljoprivrednim gazdinstvima, a da pri tome postoji prikrivena nezaposlenost.

Grafikon 1: Model blagostanja od demand-pull i distress-push alokacije radne snage

- B *Gubitak prihoda u distress-push procesu*
- A *Rast prihoda u distress-push procesu*
- Rast bogastva i blagostanja u demand-pull procesu*

Izvor: Buchenrieder, G., Mollers J. (2006)

Uticaj ruralne nepoljoprivredne ekonomije na smanjenje siromaštva

---

Distress faktori mogu pomeriti iz poljoprivrede u *RNFE* one radnike kod kojih je plata niža od prosečne plate u poljoprivredi. Potencijalna radna snaga koja je spremna na alokaciju iz poljoprivrede pod dejstvom *distress-push* faktora (tj. prikriivena nezaposlenost) označena je na grafikonu krivom ponude S_1 . Pozicija krive ponude S_1 ukazuje da su ova lica spremna da rade i za platu koja je ispod nivoa prosečne plate u poljoprivredi. Njihova jedina alternativa u odnosu na neproduktivni poljoprivredni sektor je rad u lošije plaćenom *distress-push* sektoru. Ipak, oni su voljni da slede ovu alternativu kako bi omogućili članovima svojih domaćinstava da uživaju u višem *per capita* dohotku domaćinstava, iz čega proističe novi, ravnotežni, nivo plata.

Jasno je da bi oni dali prednost poslovima u bolje plaćenom *demand-pull* sektoru, ali zbog visokih troškova alokacije (npr. uzrokovani nedostatkom infrastrukture, kapitala, neadekvatnim državnim strukturama i institucijama i sl.) oni ne mogu ponuditi svoj rad na bolje pozicioniranoj krivi ponude radne snage S_2 . Maksimalno prihvatljivi nivo troškova alokacije predstavljen je razlikom između nivoa plata u *distress-push* sektoru i krive ponude radne snage S_1 . U tački preseka S_1 i krive tražnje radne snage u poljoprivredi D_1 , troškovi alokacije su ravni nuli.

Rast bogatstva i blagostanja ruralnih domaćinstava u navedenom modelu proističe iz rasta prosečnog poljoprivrednog prihoda (površina A), umanjeno za gubitak prihoda slabije plaćene radne snage koja je alocirala u *distress-push* sektor (površina B). Rast ukupnog prihoda domaćinstava čini diverzifikaciju aktivnosti poljoprivrednih domaćinstava ekonomski racionalnom, čak i kada to znači da jedan član domaćinstva prima platu koja je niža od proseka u poljoprivredi, upravo iz razloga što će rasti ukupni prihod domaćinstva.

Kriva ponude S_2 predstavlja radnu snagu u poljoprivredi i radnu snagu koja će potencijalno alocirati u *demand-pull* sektor. S_2 je rezultat marginalne produktivnosti rada u nepoljoprivrednom *demand-pull* sektoru, umanjene za troškove alokacije iz poljoprivrede u navedeni sektor. Troškovi alokacije predstavljaju prepreku za alokaciju članova domaćinstava u ovaj sektor i rezultat su nedostatka obrazovanja, veština, kapitala itd. Rastojanje između nivoa plata u *demand-pull* sektoru i ravnotežne plate u poljoprivredi predstavlja maksimum prihvatljivih troškova alokacije za one koji žele da pređu u *demand-pull* sektor. Slično *distress-push procesu*, troškovi alokacije su ravni nuli u tački preseka krive ponude S_2 i nivoa plata u *demand-pull* sektoru. Shodno tome, radnici će napuštati poljoprivredu sve dok je rastojanje između nivoa plata u *demand-pull* sektoru i plata u poljoprivredi veće od troškova njihove alokacije. Rast bogatstva i blagostanja ruralnih domaćinstava, koji proističe iz kretanja na tržištu rada, prikazan je trouglom označenim na grafikonu 1. Odluka radne snage o premeštanju iz jednog u drugi sektor zavisi prvenstveno od razlike u platama. Jednom kada su troškovi alokacije veći od razlike u nivoima plata u *demand-pull* sektoru i sektoru poljoprivrede, proces alokacije u ovom smeru biće zaustavljen.

Nakon što produktivnost rada i prosečna plata u sektoru poljoprivrede budu rasli kao rezultat odliva radne snage, podstrek za napuštanje poljoprivrednog sektora će se smanjivati, što je predstavljeno isprekidanom krivom tražnje na grafikonu 1.

Navedeni teorijski model objašnjava alokaciju radne snage u ruralnoj ekonomiji nastojanjem domaćinstava da maksimiraju svoje prihode. S druge strane, bitni aspekti donosioca odluka ostaju nerasvetljeni. Dok nam navedeni ekonomski model daje predstavu kako *demand-pull* i *distress-push* procesi funkcionišu, možemo se, na primer, zapitati da li radnici imaju i dodatne ciljeve sem maksimiziranja dohotka. Imati manje naporan posao ili ostvariti prestiž u zajednici kroz samozapošljavanje mogu biti faktori koji mogu usmeriti njihovo ponašanje u sasvim drugom smeru. Teorija planskog ponašanja Icek Ajzena (1985, 11) objašnjava da su odluke o diverzifikaciji nepoljoprivrednih aktivnosti u ruralnim regionima donose ne samo polazeći od maksimizacije prihoda i optimalne upotrebe radne snage članova domaćinstava, već i uz uvažavanje percepcija ruralnog stanovništva, njihovih stavova i sklonosti.

Položaj ruralnih domaćinstava u Srbiji

Postojeća struktura zaposlenosti i dohotka ruralne populacije ukazuje da u Srbiji dominira „nemaštinom pritisnuta“ (*distress-push*) diverzifikacija dohotka, kao odraz nepovoljnog ekonomskog okruženja i siromaštva (Pearce, Davis 2000, 207). Generalno, problem zaposlenosti radne snage u ruralnim područjima Srbije svodi se na dva aspekta:

- izmenu postojeće strukture zaposlenosti u kojoj je poljoprivreda visoko zastupljena, i
- smanjenje stepena nezaposlenosti ruralne populacije.

Učešće poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti u Srbiji je relativno visoko, čak i u poređenju sa drugim evropskim tranzicionim zemljama. Prema zvaničnim podacima (Republički zavod za statistiku Srbije 2008, 26), čak 21,4 % ukupnog broja zaposlenih radi u poljoprivredi. Pri tome, dominantan deo radno aktivnog ruralnog stanovništva Srbije (45,5%) radi u poljoprivredi. Osnovni razlog visoke zavisnosti od poljoprivrede svakako su smanjene mogućnosti zapošljavanja i niska investiciona aktivnost, pogotovo u ruralnim područjima. Nedovoljna diverzifikacija ruralne ekonomije uzrok je visokog udela poljoprivrede u strukturi zaposlenosti ruralne radne snage.

Sopstveni biznis u kojem nije angažovana tuđa radna snaga (Bogdanov 2007, 98), ima 22% aktivne ruralne populacije, sa dominantnim učešćem poljoprivrede (76%) i skromnim učešćem trgovine i građevinarstva. Navedeni podaci generalno govore da je samo manji procenat aktivne ruralne populacije samozaposlen u delatnostima koje nisu vezane za poljoprivredu. Ovaj podatak se može smatrati objektivnom merom odsustva preduzetništva u ruralnoj ekonomiji u Srbiji.

Uticaj ruralne nepoljoprivredne ekonomije na smanjenje siromaštva

Iako je učešće poljoprivrede u strukturi zaposlenosti radne snage po sektorima smanjeno za oko 5%, u periodu 2002-2010, na račun povećanog udela industrijskog i tercijalnog sektora, zaposlenost u poljoprivredi je još uvek izuzetno visoka. Niska diverzifikacija aktivnosti ruralnog stanovništva upućuje na nerazvijeno ruralno tržište rada, nedovoljnu ponudu radnih mesta i kvalitetnih, dugoročnih, stabilnih, dobro plaćenih poslova. Osim u poljoprivredi, zaposlena ruralna radna snaga značajnije je angažovana u prerađivačkoj industriji (16,3%), trgovini na veliko i malo (9,5%), građevinarstvu (6%). Nedovoljna razvijenost javnih servisa i sektora usluga u ruralnim područjima razlog su malog broja radnih mesta u ovim delatnostima, pa je njihova niska zastupljenost u ukupnoj zaposlenosti očekivana.

Poljoprivreda je preovlađujuća delatnost u većini ruralnih oblasti Srbije, koje karakterišu manja gazdinstva, niska stopa produktivnosti i niski dohodak gazdinstava. Još jedan značajan pokazatelj relevantnosti poljoprivrede u ruralnoj socio-ekonomskoj strukturi je i visoka zastupljenost poljoprivrednih gazdinstava (60,96 %) u ukupnom broju ruralnih domaćinstava (tabela 2).

Tabela 2. Zastupljenost poljoprivrednih gazdinstava u ukupnom broju ruralnih domaćinstava

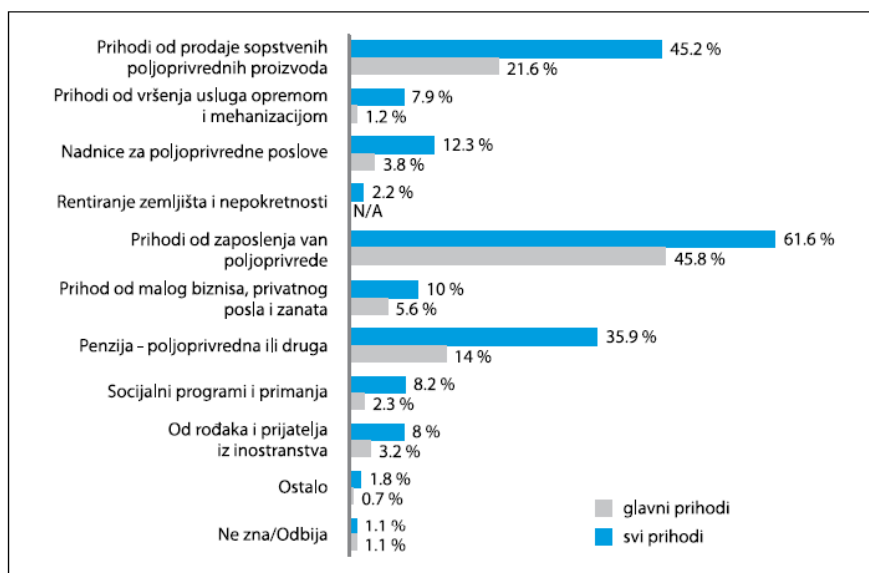
	Ukupan broj domaćinstava	% ruralnih domaćinstava u ukupnom broju domaćinstava	% domaćinstava sa gazdinstvom u ukupnom broju ruralnih domaćinstava
SRBIJA	2521190	41,25	60,96
Centralna Srbija	1243908	52,12	70,25
Vojvodina	709957	42,06	47,91
Područje grada Beograda	567325	16,39	38,12

Izvor: AŽS (2007) Radna verzija izveštaja *Poljoprivreda*

Ovako visokom zavisnošću ruralnog stanovništva od zapolsenja u poljoprivredi, Srbija se svrstava u red najagrarnijih evropskih zemalja. Heterogenost prirodnih potencijala Srbije, vitalnost osnovnih resursa, privatna svojina nad zemljištem i iskustvo u poslovnom povezivanju, kao neki od osnovnih preduslova diverzifikacije ruralne ekonomije nisu iskorišćeni u dovoljnoj meri.

Takođe i drugi statistički izvori (Republički zavod za statistiku Srbije 2007, 16) beleže da je čak 45% ruralnog stanovništva Srbije zaposleno u poljoprivredi, što je jasan dokaz nisko diverzifikovane aktivnosti, pa samim tim i dohotka ruralnog stanovništva. U strukturi dohotka ruralnih domaćinstava najviše su zastupljene plate, prihodi od poljoprivrede i penzije (grafikon 2).

Grafikon 2. Svi ostvareni prihodi i glavni prihodi domaćinstava

Izvor: Bogdanov, N. (2007)

Najveći broj ruralnih domaćinstava Srbije ostvaruje prihode od zaposlenja van poljoprivrede, od prodaje poljoprivrednih proizvoda i od penzija. Upravo, struktura dohotka malih ruralnih domaćinstava pokazuje da je smanjenje dohodovnog rizika još uvek primarni motiv diverzifikacije aktivnosti. Ovakav model diverzifikacije dohotka podudaran je sa zaključcima Pearcea i Davisa da u nepovoljnim ekonomskim uslovima dominiraju *distress-push* faktori diverzifikacije (Pearce, Davis 2000, 207).

Produktivnost i intenzivnost poljoprivrede Srbije znatno su ispod evropskog proseka i razlog su nepovoljnog životnog standarda poljoprivrednika. Da smo siromašna agrarna zemlja sa niskom produktivnošću potvrđuju i činjenice da jedan naš seljak proizvodi hrane za šest ljudi, Rumun za osam, mađarski poljoprivrednik za devet, bugarski za 16, u Italiji i Austriji jedan poljoprivrednik proizvodi hrane da može da hrani 22, Francuskoj 35, a Nemačkoj čak 46 osoba. Ovi podaci nas upućuju na činjenice da naša misao mora biti okrenuta budućnosti i perspektivama ruralnih područja. Sem primarne poljoprivredne proizvodnje, čiji značaj u ruralnoj ekonomiji sve više opada, otvaraju se mogućnosti za nove vanpoljoprivredne aktivnosti i uslužni sektor.

Nezaposlenost je još jedan značajan strukturni problem srpske poljoprivrede i ruralne ekonomije. Visoka stopa nezaposlenosti u ruralnim područjima je visoka (21,32%) i odražava problem nedostatka prilika za zapošljavanje (tabela 3).

Uticaj ruralne nepoljoprivredne ekonomije na smanjenje siromaštva

Tabela 3. Zaposlenost u ruralnim područjima Srbije

	REPUBLIKA SRBIJA	RURALNA PODRUČJA
Zaposlenost		
<i>Sektorska struktura zaposlenosti</i>		
% primarni sektor	23,36	32,98
% sekundarni sektor	30,08	30,69
% tercijalni sektor	24,82	18,60
% javni sektor	18,94	14,84
% nepoznato	2,80	2,89
Stopa aktivnosti	53,76	53,61
Stopa zaposlenosti	41,81	42,18
Stopa nezaposlenosti	22,22	21,32
Stopa nezaposlenosti žena	24,22	23,44

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije (2009)
Nacrt strategije ruralnog razvoja 2010-2013

Važno je naglasiti da je i starosna struktura ruralnog stanovništva izrazito nepovoljna - oko 58% populacije je starije od 50 godina, a 22,4% je starije od 65 godina. Prosečna starost seoskog stanovništva je 41,6 godina. U Srbiji, u više od 200 sela nema stanovnika mlađih od 20 godina. U našim selima živi oko 260.000 momaka koji su se približili pedesetoj godini života i nisu zasnovali porodice, a mnoga sela su bez đaka.

U Srbiji danas ima oko 778.000 individualnih gazdinstava. U narednim decenijama se očekuje dalje smanjenje broja farmi, usled starenja domaćinstava, kao i zbog drugih faktora. Procene su da će u narednih 15 godina nestati oko 25% sela, u kojima je prosek starosti oko 60 godina. U 86% sela opada broj stanovnika, a samo u 14% beleži se rast. Oko 50% ruralnog stanovništva je ženska populacija.

Kao limitirajući faktor razvoja ruralnih područja treba uzeti u obzir i postojeću kvalifikacionu i obrazovnu strukturu stanovništva, utoliko pre što se Srbija opredelila za koncept razvoja poljoprivrede kroz privatni sektor koji je radno intenzivan, što znači da će najviše zavisiti od kvaliteta radne snage. Zato je neophodno poboljšanje kadrovske osposobljenosti u širem smislu (poljoprivredni proizvođači) i u užem smislu reči (stručnjaci raznih profila u poljoprivredi).

Zbog loše infrastrukture, ekonomske i tehnološke zaostalosti i tradicionalnog prisustva siromaštva (prihod manji od 2 dolara po danu), mnoga sela su izolovana, a stanovništvo nema mogućnosti za ispunjenje osnovnih potreba, kao što su snabdevanje osnovnim životnim namirnicama, zdravstvene usluge i obrazovanje, što za posledicu ima napuštanje i izumiranje pojedinih sela.

Ruralna područja u Srbiji prepoznata su u većini strategijskih dokumenata kao područja sa izraženijim siromaštvom, značajnim razvojnim ograničenjima i privrednom strukturom visoko zavisnom od primarnog sektora. Najznačajnija, a često i jedina delatnost na selu je poljoprivreda.

Osnovni uzroci siromaštva poljoprivrednih domaćinstava mogu se grupisati u dve grupe faktora:

1. Nepovoljne performanse agrarne strukture, nepovoljna posedovna struktura, nerazvijeno tržište kapitala i skromni ljudski potencijal osnovni su uzroci siromaštva poljoprivrednih domaćinstava;
2. Nedovoljna diverzifikacija ruralne ekonomije.

Navedene okolnosti u značajnoj meri doprinele su visokom stepenu siromaštva ruralnog stanovništva u R. Srbiji, (tabela 4):

Tabela 4. Indikatori siromaštva po tipovima naselja

	Struktura stanovništva		Procenat siromašnih		Struktura siromašnih	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Urbano	56,4	58,5	11,2	4,3	45	38,6
Ruralno	43,6	41,5	17,7	9,8	55	61,4
Indeks						
ruralno/urbano			1,6	2,3		

*Izvor: Republički zavod za statistiku Srbije (2007)
Anketa o životnom standardu stanovništva, Srbija 2002-2007.*

Rezultati ankete o životnom standardu stanovništva (Republički zavod za statistiku Srbije, 17) iz 2007. godine ponovo, kao i 2002. godine (tabela 4) potvrđuju da je ruralno siromaštvo jedna od bitnih osobenosti siromaštva u Srbiji:

1. Siromaštvo ruralnih područja je 2007. godine bilo gotovo duplo manje u odnosu na 2002. (9,8% prema 17,7%), ali ono i dalje ostaje duplo više rasprostranjeno u poređenju sa urbanim područjima (9,8% prema 4,3%).
2. Procenat siromašnih koji žive u ruralnim područjima porastao je sa 55% u 2002. na 61,4% u 2007. godini;
3. Jaz u siromaštvu ruralnih i urbanih područja je narastao sa 1,6% na 2,3 %.

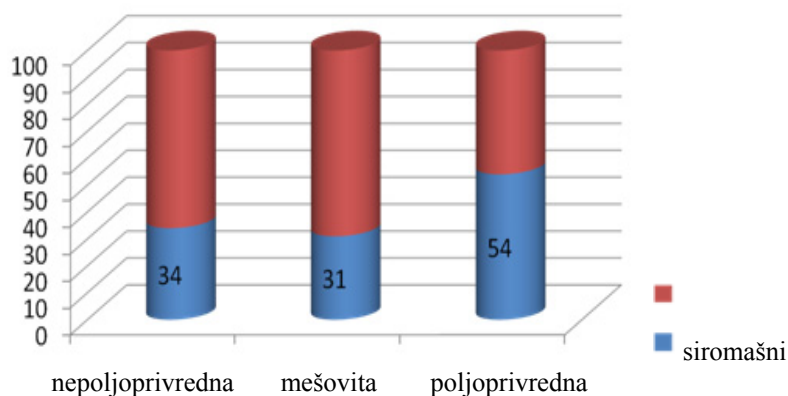
Prema ovim podacima može se smatrati da je siromaštvo u Srbiji ruralni fenomen. Pored toga, dubina i oštrina ruralnog siromaštva u Srbiji su mnogo jače izražene u odnosu na urbano siromaštvo.

Siromaštvo ruralnih područja Srbije usko je povezano sa velikom zavisnošću ruralne ekonomije od poljoprivrede (grafikon 3). Shodno tome, struktura prihoda i tip domaćinstva definisan na osnovu aktivnosti, igra značajnu ulogu u izbegavanju siromaštva, tako da nepoljoprivredna i mešovita domaćinstva imaju veću šansu da ne budu siromašna. Najbolje šanse da izbegnu siromaštvo imaju mešovita i nepoljoprivredna domaćinstva, koja, logično, imaju visoko učešće

Uticaj ruralne nepoljoprivredne ekonomije na smanjenje siromaštva

nepoljoprivrednih prihoda. Najmanje šanse da izbegnu siromaštvo imaju domaćinstva koja su visoko zavisna od poljoprivrede.

Grafikon 3. Učešće siromašnih među domaćinstvima različitog ekonomskog tipa

Izvor: UNDP (2010) *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*.

Do sada najobuhvatnije istraživanje ruralnog siromaštva u Srbiji je sprovedeno 2003. godine prema metodologiji Svetske banke. Zaključci tog istraživanja (Ersado 2006, 12-13) su:

1. Ugroženost stanovništva u ruralnim područjima Srbije je procenjena sa aspekta siromaštva i rizika. Siromaštvo je glavni uzročnik ugroženosti ruralnih područja u Srbiji, dok rizik doprinosi da ruralna domaćinstva sebe smatraju ugroženim. Činjenica da siromaštvo ima toliki udeo u poimanju ugroženosti, sugerise da su karakteristike onih koji su siromašni upadljivo slične sa karakteristikama onih koji su smatrani ugroženim, bilo da jesu ili nisu siromašni.
2. Domaćinstva i regioni sa većim udelom sredstava za život koja zavise od poljoprivrede su u većem riziku od ugroženosti i siromaštva od onih sa značajnijim udelom sredstava iz nepoljoprivrednih izvora.
3. Visok nivo ljudskog kapitala, kao što je obrazovni nivo glava porodice, značajno umanjuje ugroženost i siromaštvo domaćinstava. Domaćinstva sa članom koji ima obrazovanje više od srednjeg su mnogo manje izložena ugroženosti od onih sa nižim nivoom obrazovanja.
4. Demografska slika domaćinstava je takođe od značaja: veća domaćinstva sa starijim članovima su ugroženija i veća je verovatnoća da su i siromašna. Starenje stanovništva i smanjen procenat aktivnih radnika i mogućnosti za generisanje prihoda, zajedno sa niskim obrazovnim profilima, značajno pogoršavaju stanje siromaštva u ruralnim područjima u Srbiji.
5. Neformalna zaposlenost dovodi do manje ugroženosti i siromaštva.

6. Ruralno siromaštvo i ugroženost tesno su povezani sa vlasništvom nad kapitalom i pristupom tržištima. Porodice sa većom vrednošću kapitala su značajno manje ugrožene.
7. Geografska lokacija i topografija, prirodni uslovi (suša) i pristup komunikacijama, značajno su povezani sa ugroženošću domaćinstava i siromaštvom.

Iz navedenih razloga, neophodno je podsticanje stvaranja novih mogućnosti za zapošljavanje kroz diverzifikaciju ruralne nepoljoprivredne ekonomije, sa ciljem smanjivanja stepena siromaštva i povećanja kvaliteta života u ruralnim sredinama. Potencijal za diverzifikaciju delatnosti u ruralnim oblastima leži u samoj srži savremenih tendencija ka specijalizovanim proizvodima i tržištima izvan konvencionalnog lanca prehrane, u različitim oblicima turizma i rekreacije, lokalnim zanatima, tradicionalnim receptima, ugostiteljskim objektima i drugim oblicima roba i usluga koji odražavaju želje modernih potrošača za stvarnim promenama u proizvodima i uslugama, kao i turističkim destinacijama.

Pri tome, nedostatkom mladih i kvalifikovanih stanovnika naročito su pogođena planinska područja Srbije, od kojih je većina već prešla kritičnu tačku biološke reprodukcije stanovništva. S obzirom na visoki udeo planinskih područja u ukupnoj teritoriji zemlje, racionalno korišćenje njihovih resursa od izuzetnog je značaja kako za ublažavanje ekonomskih, ekoloških i socijalnih konflikata u procesu tranzicije, tako i za postizanje ravnomernijeg opšteg društveno-ekonomskog razvoja, u dugoročnoj perspektivi. U tim okvirima, naročitu pažnju zaslužuje modernizacija porodičnih gazdinstava, koja u planinskim oblastima poseduju gotovo sve obradive površine, pretežan deo pašnjaka i značajne površine šuma, imajući time presudan uticaj na stanje voda, biodiverzitet i opštu ekološku ravnotežu, kao i na očuvanje stvorenih materijalnih dobara, kulturno-istorijskog nasleđa i društveno-ekonomskih uslova za razvoj drugih privrednih aktivnosti, uključujući i punu valorizaciju turističkih potencijala. Upravo Strategija razvoja turizma Srbije 2005-2015, između brojnih identifikovanih ciljeva, prepoznaje ruralni turizam kao jedan koji može da poboljša i osigura održivi razvoj ruralnih zajednica (Ministarstvo turizma Republike Srbije 2007, 15) srednjoročnih i dugoročnih razvojnih ciljeva.

Srbija ima povoljne uslove za razvoj turizma na selu. Posebno povoljni uslovi su očuvana priroda, blaga klima, čist vazduh, nezagađene reke i jezera, bogata flora i fauna. Veliki broj naših sela se nalazi u blizini kulturno-istorijskih spomenika i građevina tradicionalne arhitekture. Velika raznovrsnost turističkih resursa i bogatstvo kulturnog nasleđa, obogaćeni su gostoljubivošću i srdačnošću lokalnog stanovništva, koje u skladu sa tradicijom, turistu prima kao prijatelja. Treba naglasiti i činjenicu da razvoj proizvoda ruralnog turizma, direktno doprinosi ravnomernijem razvoju zemlje i smanjivanju nejednakosti u raspodeli društvenog bogatstva između ruralnih i urbanih područja, i na efikasan način dugoročno čuva najvrednije prirodne resurse zemlje.

Uticaj ruralne nepoljoprivredne ekonomije na smanjenje siromaštva

---

Prema Nacrtu strategije ruralnog razvoja Srbije 2009-2013 (Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije 2009, 52), u okviru mere diverzifikacija, za sprovođenje su odabrane četiri pod-mere, i to: (I) diverzifikacija i razvoj delatnosti na gazdinstvu (turizam na gazdinstvu, pčelarstvo, lekovito i aromatično bilje, ukrasne biljke); (II) lokalni zanati i mala preduzeća; (III) seoski turizam; (IV) akvakultura.

Ukoliko ruralna područja obezbede mogućnosti zapošljavanja u navedenim oblastima, sem u tradicionalnoj poljoprivredi, mogu postati važan segment tržišne privrede. Ovo zahteva investiranje u puteve, električnu mrežu, vodovod, kanalizaciju, ambulante, škole itd. Navedene investicije povezuju ruralna područja sa glavnim urbanim centrima, što može dovesti do zadržavanja mladih na selu. Dugoročno gledano, pozitivni efekti u ovoj oblasti mogu se osigurati novim formama ruralnog zapošljavanja. Ipak, sve ovo ne znači da se u ruralnim područjima mogu obezbediti svi uslovi, kao i u velikim gradovima, ali je svakako važno stvaranje povoljnog ambijenta i ohrabrivanje ljudi da investiraju u lokalnu zajednicu.

Zaključak

Ruralna nepoljoprivredna ekonomija, u značajnoj meri, doprinosi smanjenju siromaštva ruralne populacije. Pri tome, domaćinstva obuhvaćena *demand-pull* procesima najčešće imaju pristup povoljnijim mogućnostima zaposlenja koje im omogućuju da odustanu od drugih manje atraktivnih aktivnosti, dok s druge strane, domaćinstva obuhvaćena *distress-push* procesima diverzifikuju njihove aktivnosti kako bi ostvarili dodatni prihod. Otuda je umnožavanje aktivnosti nužno u *push* situaciji, dok u poželjnijoj *pull* situaciji to može biti opcija, ali ne i nužnost. Pri tome, teorijski model blagostanja, koji prezentuju Buchenrieder i Mollers, demonstrira da oba procesa imaju potencijal za smanjenje nivoa siromaštva ruralnog stanovništva.

Očigledno je da je u Srbiji stepen siromaštva daleko izraženiji u seoskoj populaciji u odnosu na gradsku, zbog čega je neophodno preduzeti sve mere i pronaći načine da se ruralnim područjima omogući neometan razvoj uz znatno unapređivanje životnih uslova. Generalno, mere i aktivnosti koje treba preduzeti za poboljšanje sadašnjeg položaja i perspektive ruralnih domaćinstava u Srbiji moraju biti usmerene na dva ključna cilja:

- povećanje i diverzifikaciju aktivnosti i dohotka ruralnih domaćinstava, i
- smanjenje nominalne i prikrivene nezaposlenosti članova ovih domaćinstava.

Po pravilu, ostvarenje navedenih ciljeva podrazumeva u manjoj ili većoj meri udaljavanje od poljoprivrede i proizvodnje hrane, kao osnovnih funkcija ruralnih područja. Pri tome, stvaranjem mogućnosti za veću dostupnost širokog spektra proizvoda i usluga u ruralnim područjima, *RNFE* snažano, direktno i indirektno, utiče kako na rast bogatstva i blagostanja ruralne populacije, tako i na ukupan ekonomski rast.

Literatura

1. Bogdanov, N. (2007) *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*. Beograd: UNDP.
2. Lanjouw, J., Lanjouw, P. (1997) The rural non-farm sector: an update. Paper presented at the *XXIII International Conference of Agricultural Economists (IAAE) on Food security, diversification and resource management: refocusing the role of agriculture*. Sacramento, USA, 10-16 August.
3. Efstratoglou-Todoulou, S. (1990) Pluriactivity in different socio-economic contexts: A test of the push-pull hypothesis in Greek farming. *Journal of Rural Studies*, 6 (4): 407-413.
4. Davis, J., Pearce, D. (2001) The Non-Agricultural Rural Sector in Central and Eastern Europe, in: Lerman, Z., Csaki, C. *The Challenge of Rural Development in the EU Accession Countries*. Washington: World Bank Technical Publication No. 504.
5. Chirca, C., Tesliuc, E. (1999) *From Rural Poverty to Rural Development*. World Bank and National Commission for Statistic, Romania.
6. Buchenrieder, G., Mollers J. (2006) A Synthesis of theoretical concepts for analyzing non-farm rural employment. Paper presented at the *International Association of Agricultural Economists Conference* Gold Coast, Australia, 12-18 August.
7. Ajzen, I. (1985) From intentions to actions: A theory of planned behavior. In: *Action-control: From cognition to behavior*. Heidelberg: Springer Verlag.
8. Pearce, D., Davis, J. (2000) The Role of the Non-Farm Rural Sector in the Reconstruction of the Balkans. Special edition of *MOST-MOCT: Economic Policy in Transition Economies*.
9. Republički zavod za statistiku Srbije (2008) *Anketa o radnoj snazi*. Beograd.
10. Republički zavod za statistiku Srbije (2007) *Anketa o životnom standardu stanovništva, Srbija 2002-2007*. Beograd.
11. UNDP (2010) *Socijalna isključenost u ruralnim oblastima Srbije*. Okrugli sto, prezentacija. SeConS, Beograd.
12. Ersado, L. (2006) Rural Vulnerability in Serbia. In: Human Development Network Europe and Central Asia Region, Key Emerging and Conceptual Issues. Washington: The World Bank.
13. Ministarstvo turizma Republike Srbije (2007) *Strategija razvoja turizma Srbije*. Beograd.
14. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije (2009) *Nacrt strategije ruralnog razvoja 2010-2013*. Beograd.

THE EFFECTS OF RURAL NON-FARM ECONOMY ON REDUCING POVERTY

Abstract: Rural non-farm economy has a significant potential for reducing poverty of the rural population. In accordance with this, two directions of non-farm diversification have been identified: *demand-pull* and *distress-push*. The term *demand-pull* is used to describe a situation in which those employed in agriculture seize more lucrative employment opportunities in the rural non-farm sector, while the term *distress-push* describes a situation in which inadequate agricultural incomes and other negative factors „push“ workers into poorly paid RNFE. From an economic point of view, both processes have a potential for reducing the level of poverty. The current structure of employment and income of rural population shows that *distress-push* diversification dominates in Serbia as a reflection of the unfavorable economic environment and poverty. From the above reasons, it is necessary to take a series of stimulating measures and activities to improve the current situation and prospects of rural areas in Serbia.

Keywords: diversification, demand-pull, distress-push, poverty.